

สืบสานวัฒนธรรมการสร้างเรือนหลวง : สายใยแห่งความรัก

ต่อผู้วายชนม์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิสา อัครเวศน์

สาขาวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

จากผลงานวิจัยเรื่องรูปแบบ เรือนหลวง ในจังหวัดจันทบุรี พบว่า พระเมรุมาศและพระเมรุที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ พระเมรุที่อยู่ในอาคาร โบสถ์ วิหารของวัด ศิลปะการฉลุสลักหยวก ปราสาททราญหรือโลงมอญ และการทำหนังตะลุงเป็นงานศิลปะที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นของชาติไทย ที่หาชาติใดในโลกเสมอเหมือนมิได้ ความงามอันวิจิตรที่บรรจงสร้างสรรค์นี้ นับเป็นแรงบันดาลใจที่ก่อให้เกิดอิทธิพลต่อชนรุ่นหลังในการสร้างเรือนหลวงเป็นศิลปะตกแต่งเพื่อใช้ในงานพิธีศพของสามัญชนทั่วไป ที่มีมาแต่โบราณของท้องถิ่นเมืองจันทบุรี แสดงให้เห็นถึงความนิยม และความพึงพอใจของผู้ที่เป็นเจ้าภาพ เป็นการสร้างสรรค์ความงามอันวิจิตรตระการตาเพื่อแสดงความเคารพต่อผู้ล่วงลับและนิยมที่จะเผาเมื่อเสร็จสิ้นงานฌาปนกิจศพด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้รวบรวมผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่มาของการสร้างเรือนหลวง ดังนี้

1. ความเชื่อ
2. สิ่งบันดาลใจในการสร้างรูปแบบเรือนหลวงของช่าง
3. การตกแต่งรายละเอียดของเรือนหลวง

1. ความเชื่อ

ในการสร้างเรือนหลวงของสามัญชนนิยมใช้สำหรับผู้สูงอายุ อาจมีเหตุผลความเชื่อดังนี้

- 1.1 การสร้างเป็นรูปปราสาทตามความเชื่อ เชื่อว่าบุคคลที่ตายไปจะได้อาศัยอยู่ในทิพยสถาน
- 1.2 รูปแบบเรือนหลวงมีความสูงสง่า จะทำให้กลายเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จะทำให้คนเคารพศพนมีจิตใจที่สงบ
- 1.3 แสดงถึงการเคารพของญาติที่มีต่อผู้วายชนม์

2. สิ่งบันดาลใจในการสร้างรูปแบบเรือนหลวงของช่าง

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งบันดาลใจในการออกแบบรูปแบบเรือนหลวงได้รูปแบบที่ได้รับความนิยม ดังนี้

- 2.1 รูปแบบ ปราสาท 3 ยอดของเรือนหลวง
- 2.2 เรือนหลวงแปดจั่ว
- 2.3 เรือนหลวงแบบปราสาท 5 ยอด

รูปแบบ ปราสาท 3 ยอดของเรือนหลวง

1. ลักษณะของพระเมรุมาศ 3 ยอด กับรูปแบบปราสาท 3 ยอดของเรือนหลวง พบว่าพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพระพันปีหลวง ซึ่งเป็นเมรุ 3 ยอด ล้อมจากพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ชั้นของยอดต่างๆ กัน มีช่องสำหรับระบายอากาศทุกชั้น ล้อมประสาทมพม่าที่ตรงเหม ยอดเป็นรูปพรหมสี่หน้า หมายความว่าเขมร รวมกัน 3 อย่าง คือ 1) จักรีมหาปราสาท 2) มพม่า 3) เขมร แต่เปลี่ยนรูปแบบลวดของพม่าและเขมร เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์ปราสาท 3 ยอดของเรือนหลวง (ดูภาพที่ 1)

(1)

(2)

ภาพที่ 1 เปรียบเทียบ (1) พระเมรุมาศ 3 ยอด (2) เรือนหลวง ใช้ลักษณะของปราสาทสามยอด
ที่มา: สมภพ ภิรมย์. 2535: 314, และ วิสา อัครเวศน์. 2551.

2. ลักษณะพระเมรุมาศหลังคาและยอดรวมกันเป็นมงกุฏ เปรียบเทียบเจดีย์บนปราสาท 3 ยอด ของเรือนหลวง พบว่าลักษณะพระเมรุมาศพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นแบบพระเมรุมาศแบบใหม่ครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ แวดล้อมด้วยพระเมรุราย 4 ทิศ และพระเมรุของสมเด็จพระราชปิตุลา เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช หลังคาและยอดรวมกันเป็นมงกุฏ สถาปัตยกรรมเรือนยอดทรงมงกุฏ มั่งคั่ง งดงาม เป็นสถาปัตยกรรมสมบูรณ์ลักษณะ

(Architectonic) โดยสถาปัตยกรรมเรือนยอดทรงมงกุฏ เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์ลักษณะเจดีย์บนปราสาท 3 ยอด ของเรือนหลวง (ดูภาพที่ 2)

(1)

(2)

ภาพที่ 2 เปรียบเทียบ (1) พระเมรุมาศพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเมรุของสมเด็จพระราชปิตุลา เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช หลังคาและยอดรวมกันเป็นมงกุฏ กับ (2) เรือนหลวงลักษณะแบบปราสาท 3 ยอด
ที่มา: นนทพร อยู่มั่งมี และ ธัชชัย ยอดพิชัย. 2551: 251, นนทพร อยู่มั่งมี และธัชชัย ยอดพิชัย. 2551: 269, และ วิสา อัครเวศน์

3. ลักษณะของพระเมรุของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเป็นจตุรมุขหลังคาเป็นบุษบกยอดเจดีย์เปรียบเทียบกับลักษณะการทำชั้นเจดีย์ของเรือนหลวงแบบปราสาท 3 ยอด ลักษณะของพระเมรุของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเป็นจตุรมุขหลังคาเป็นบุษบกยอดเจดีย์ความหมายว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เป็นพระบรมวงศ์ที่ทรงผนวชอยู่ตลอดพระชนม์ชีพ ยอดเจดีย์เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาโดยเฉพาะยอดเจดีย์นั้นเหนือคอระฆังทำบังลังก์และบัวกลุ่มขึ้นไปตลอด ไม่มีชั้นเหม (ชั้นทอง) พบว่า สถาปัตยกรรมเรือนยอดทรงจตุรมุขหลังคาเป็นบุษบก ยอดเจดีย์ เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์การทำชั้นเจดีย์ของเรือนหลวงแบบปราสาท 3 ยอด (ดูภาพที่ 3)

(1)

(2)

ภาพที่ 3 เปรียบเทียบ (1) พระเมรุของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กับ (2) เรือนหลวงปราสาท 3 ยอด
ที่มา: สมภพ ภิรมย์. 2535: 334 และ วิสา อัครเวศน์. 2551.

**4. ลักษณะพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมหลวงสงขลานครินทร์ เปรียบเทียบลักษณะ
การทำเจดีย์ของเรือนหลวงปราสาท 3 ยอด
พบว่า พระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงสงขลานครินทร์
(จำลองแบบจากพระเมรุสมเด็จพระราชปิตุลาบรม
พงศาภิมุข) เป็นพระเมรุยอดมงกุฎมีลักษณะรูปและ**

ลวดลายประหนึ่งจำหลักได้จริงๆ ต้องด้วยศิลปะ
ลักษณะ (สถาปัตยกรรมสมบูรณลักษณะ) ที่มีลักษณะ
ของเจดีย์ และการแกะสลักหยาบกล้าย เพื่อใช้
ในงานพิธีต่างๆ เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์
ลักษณะการทำเจดีย์ของเรือนหลวงแบบปราสาท 3
ยอด (ดูภาพที่ 4)

(1)

(2)

(3)

ภาพที่ 4 เปรียบเทียบ (1) ลักษณะพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงสงขลานครินทร์
(2) การแกะสลักหยาบกล้ายของนายประสิทธิ์ มูลประสูข เพื่อใช้ในงานพิธีต่างๆ
(3) เรือนหลวงลักษณะปราสาท 3 ยอด

ที่มา: สมภพ ภิรมย์. 2535: 336, วิสา อัครเวศน์. 2551.

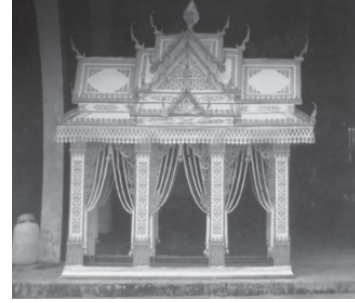
รูปแบบของเรือนหลวงแปดจั่ว

ลักษณะพระเมรุพิมาน ๓ พระอุโบสถวัด
บวรสถานสุทธารวาสของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

เจ้าฟ้ามหาวิชรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารเป็นต้น
แบบในการสร้างสรรค์การสร้างโครงหลังคาเรือน
หลวงแปดจั่ว (ดูภาพที่ 5)

(1)

(2)

ภาพที่ 5 เปรียบเทียบ (1) พระเมรุพิมาน ๓ พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาสของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวิชรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารกับ (2) เรือนหลวงแปดจั่ว
ที่มา: สมภพ ภิรมย์. 2535: 336, วิสา อัครเวศน์. 2551.

รูปแบบของเรือนหลวงปราสาท 5 ยอด

ลักษณะพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
นภาพรจรัสศรี พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
ศรีเสาวภาคย์ และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าสมัย

วุฒิวโรดม ซึ่งมีเรือนยอดเป็นทรงจัตุรมุขเป็นต้นแบบ
ในการสร้างสรรค์การสร้างโครงหลังคาเรือนหลวง
ปราสาท 5 ยอด (ดูภาพที่ 6)

(1)

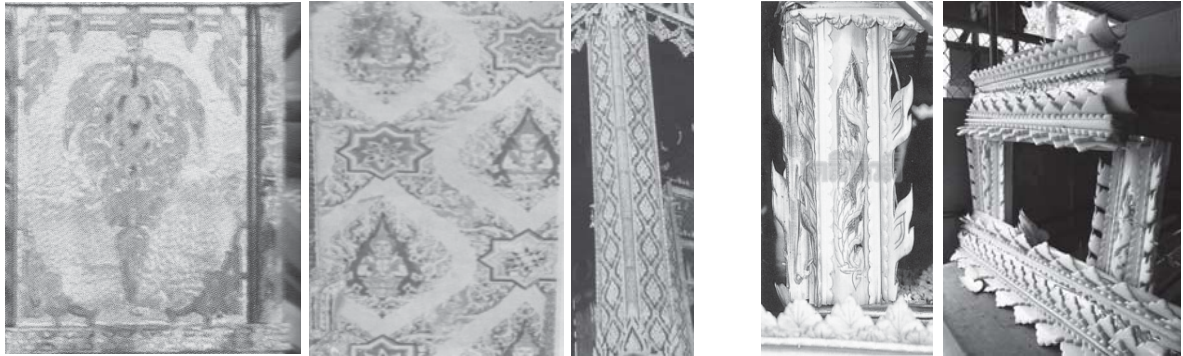
(2)

ภาพที่ 6 เปรียบเทียบ (1) พระเมรุพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาพรจรัสศรี พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
ศรีเสาวภาคย์ และพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสมัยวุฒิวโรดม และ
(2) เรือนหลวงลักษณะปราสาท 5 ยอด
ที่มา: นนทพร อยู่มั่งมี และ ธัชชัย ยอดพิชัย. 2551: 263, วิสา อัครเวศน์. 2551.

3. การตกแต่งรายละเอียดของเรือนหลวง

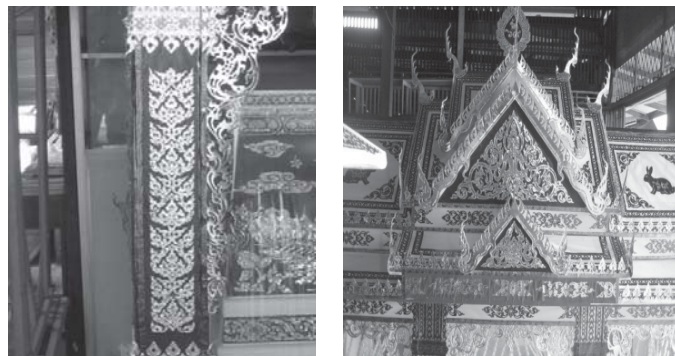
1. รายละเอียดของลวดลายประดับพระเมรุมาศ และพระเมรุ ซึ่งภายในพระเมรุ เขียนลายทรงข้าวบิณฑ์เทพพนม เพดานคาดผ้าขาว เขียนลายดาวทอง บานพระบัญชาภายนอกเขียนลายรดน้ำทองน้ำตะโก กลางพระเมรุเอกมีพระเมรุทองยอดมณฑปสูง 10 วง ตั้งพระเบญจาทองคำรับพระบรมโกศ ที่เพดานพระเมรุทองแขวนนพปฎลมหาเศวตฉัตร ตามชั้นพระเบญจาทองตั้งเครื่องสักการบูชาทำด้วยทองคำทั้งสิ้น รอบฐานพระ

เบญจามีภาพปักเป็นเทวดาถือเครื่องสูง ภายนอกพระเมรุเอกระหว่างมุขทั้งสี่มีซุ้มรูปกนิษฐและเทวดาขึ้นอยู่กับฐานนาคศักดิ์ เป็นพระเมรุ เอก โท ตรี โดยเฉพาะพระเมรุเอกหรือพระเมรุมาศสำหรับพระมหากษัตริย์แวดล้อมไปด้วยเครื่องประกอบต่างๆ อย่างวิจิตรอลังการประดิษฐ์ตั้งเขาพระสุเมรุสมกับสถานะองค์สมมติเทพตามคติศาสนาพราหมณ์เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์การสร้างลายไทยของเรือนหลวง ซึ่งยังคงเป็นลายไทยประยุกต์ และทำให้งามวิจิตร แบบสามัญชน (ดูภาพที่ 7)

(1)

(2)

(3)

ภาพที่ 7 เปรียบเทียบ (1) รายละเอียดของพระเมรุมาศ และพระเมรุ

(2) ส่วนเสาของเบญจาทอง ในการแหงนหวก (3) ลายไทยของเรือนหลวง

ที่มา: ส่งเสด็จสู่สวรรคาลัย. 2551: 7, และ วิสา อัจฉรินทร์. 2551.

2. รายละเอียดของการฉลุหยวกของเสาเป็นลายพื้นปลา ลายเสาและลายน่องสิงห์ ส่วนเสาของเรือนหลวง จะเป็นลายรักร้อย (ดูภาพที่ 8)

(1)

(2)

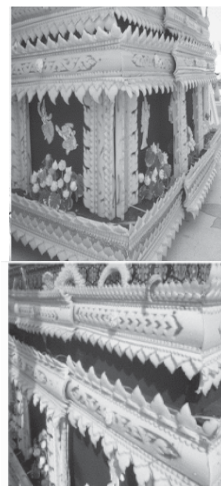
ภาพที่ 8 เปรียบเทียบ (1) ลายไทยของเสา ฉลุหยวก ลายน่องสิงห์ ลายพื้นปลา
(2) ลายเสาเรือนหลวง

ที่มา: ป.มหาพันธ์. 2540: 86, และ วิสา อัครเวศน์. 2551.

3. รายละเอียดของการฉลุหยวกส่วนของฐานเป็นลายพื้นสาม พื้นห้า และพื้นปลา เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์ฐานเรือนหลวง (ดูภาพที่ 9)

(1)

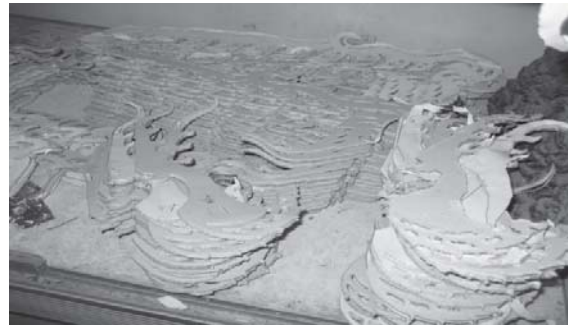
(2)

ภาพที่ 9 เปรียบเทียบ (1) การประกอบชุดฐานล่างเข้ากับโครง ซึ่งฐานล่างฉลุลายพื้นสามพื้นห้า และลายพื้นปลา ประกอบเป็นลายบัวคว่ำ บัวหงาย กับ (2) ลายฐานล่างของเรือนหลวง

ที่มา: ออนไลน์ แหล่งที่มา: <http://watlaxanaram.blogspot.com/2008/08/blog-post.html>: 86, และ วิสา อัครเวศน์. 2551.

4. การฉลุดัวหนังตะลุงในการทำลวดลายต่างๆ เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์การสร้างลวดลายไทยแบบต่างๆ ของเรือหนัง (ดูภาพที่ 10)

(1)

(2)

ภาพที่ 10 เปรียบเทียบ (1) การฉลุดัวหนังตะลุง (2) การฉลุดัวหนังไทยของตัวเรือหนัง
ที่มา: ออนไลน์. แหล่งที่มา: <http://images.google.co.th/imgres> และ วิสา อัครเวศน์. 2551.

การสร้างเรือหนัง

วิธีการสร้างเรือหนัง ทำด้วยไม้ระกำประดับด้วยกระดาษสี จากฐานถึงยอดสูง 3 เมตร หลังคา กว้าง 1 เมตร สูง 1.85 เมตร ยาว 2.46 เมตร ตัวเรือ กว้าง 0.77 เมตร สูง 1.25 เมตร ยาว 2.14 เมตร โดยส่วนประกอบแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

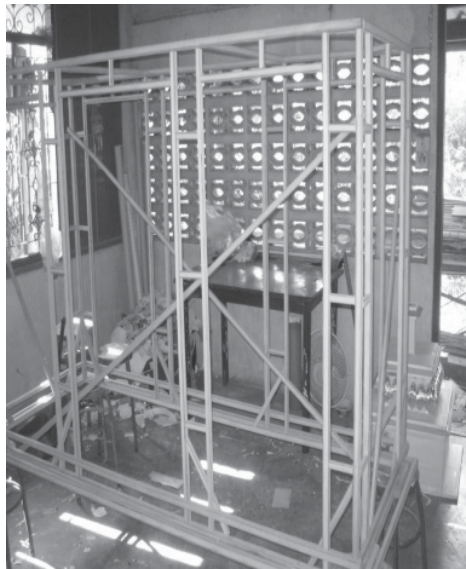
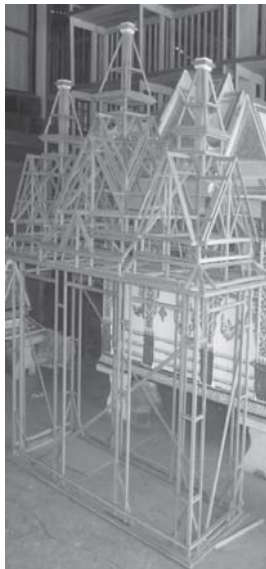
1. ฐาน
2. ตัวเรือ
3. หลังคา
4. การประกอบครอบโลงศพ

1. ฐาน (ดูภาพที่ 11)

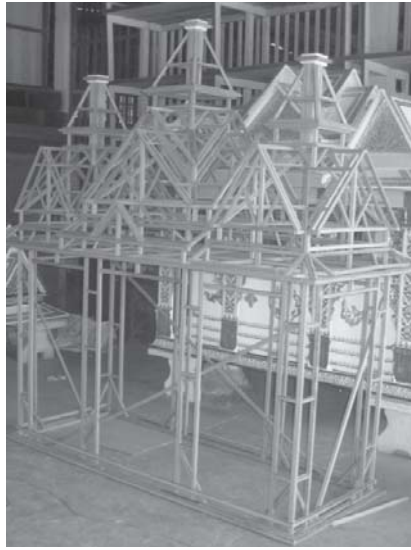

ภาพที่ 11 การประดับตกแต่งฐานของเรือนหลวงด้วยกระดาษสี
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

2. ตัวเรือน (ดูภาพที่ 12 – ภาพที่ 14)

ภาพที่ 12 การขึ้นรูปโครงสร้างตัวเรือนหลวงด้วยไม้ระก่า
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

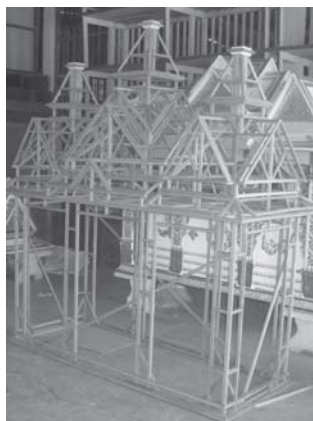

ภาพที่ 13 การขึ้นรูปโครงตัวเรือนหลวง และโครงหลังคา ลักษณะโครงหลังคาปราสาท 3 ยอดด้วยไม้ระก้า
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

ภาพที่ 14 ตัวเรือนหลวงทำด้วยไม้ระก้า ตกแต่งด้วยลวดลายกระดาศษีที่ปลงบนกระดาศษขาว
และใช้ดอกกรักร้อยตกแต่งเป็นม่าน
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

3. หลังคา (ดูภาพที่ 15 – ภาพที่ 16)

ภาพที่ 15 การขึ้นรูปโครงหลังคาปราสาท 3 ยอดด้วยไม้ระก้า
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

ภาพที่ 16 การตกแต่งหลังคาเรือนหลวงแปดจั่ว ด้วยกระดาศษี่ฉลุลายปะลงบนกระดาศษี่ขาว
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

4. การประกอบครอบโลงศพ (ดูภาพที่ 17 - ภาพที่ 19)

ภาพที่ 17 การใช้ลายไทยฉลุด้วยกระดาศษี่ประดับตกแต่งเพื่อความสวยงาม
ของเรือนหลวงปราสาท 5 ยอดแล้วนำมาประกอบครอบลงบนโลงศพ
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

ภาพที่ 18 การใช้ลายไทยฉลุด้วยกระดาศษี่ประดับตกแต่งเพื่อความสวยงาม
ของตัวเรือนหลวงแบบปราสาท 3 ยอดแล้วนำมาประกอบครอบลงบนโลงศพ
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2551.

ภาพที่ 19 การใช้ลายไทยฉลุด้วยกระดาษสีประดับตกแต่งของตัวเรือนหลวงแปดजू แล้วนำมาประกอบครอบลงบนโลงศพ
ที่มา: วิสา อัสเวศน์. 2551.

การจัดตกแต่งบริเวณหน้าศพที่ประกอบเรือนหลวง

ตามประเพณีของคนไทยนิยมใช้ดอกไม้ตกแต่งบริเวณงานศพ ดังนั้น การตกแต่งจึงมีความหลากหลาย แต่เน้นความสวยงามเป็นหลักดังต่อไปนี้ (ดูภาพที่ 20 – ภาพที่ 23)

ภาพที่ 20 การตั้งเรือนหลวง บนเมรุลอย (เมรุ) ในงานฌาปนกิจศพ คุณพ่อไพบูรณ์ เย็นจิต
ที่มา: สมพล เย็นจิต. 2551.

ภาพที่ 21 เรือนหลวง ในงานบำเพ็ญกุศลศพ คุณพ่อไพบูรณ์ เย็นจิต
ที่มา: สมพล เย็นจิต. 2551.

ภาพที่ 22 การตกแต่ง เรือนหลวงด้วยศิลปะการผูกผ้าและงานดอกไม้สด
ในงานบำเพ็ญกุศลศพ คุณแม่แป้น ธัญญะชาติ
ที่มา: ประสาน ธัญญะชาติ. 2550.

ภาพที่ 23 การตกแต่ง เรือนหลวงด้วยศิลปะการผูกผ้าและงานดอกไม้สด
ในงานบำเพ็ญกุศลศพ อาจารย์กาญจนา ปิยารมย์
ที่มา: วิสา อัครเวศน์. 2552.

จากรายละเอียดของข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเรือนหลวงเพื่อใช้ในพิธีศพและคำอธิบายภาพทุกภาพ แสดงให้เห็นว่าไม่ว่าจะเป็นเรือนหลวงรูปแบบใดก็ตาม สามัญชนทุกระดับก็สามารถนำไปตกแต่งโดยใช้วิธีครอบหีบศพได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของเจ้าภาพในการเลือกสรรรูปแบบและราคาของเรือนหลวง

ด้วยความรัก ศรัทธา และผูกพันอย่างสูงสุดของลูกหลานต่อผู้วายชนม์ยังคงเป็นสิ่งสืบทอดทางวัฒนธรรมของคนไทยที่ยังคงมีอยู่ในสังคมไทยทุกวันนี้ สมควรจะมีการเผยแพร่ให้เยาวชนรุ่นหลัง

ได้ศึกษาศิลปะพื้นบ้านในการจัดตกแต่งโลงศพในรูปแบบต่างๆ เพื่ออนุรักษ์งานศิลปะพื้นบ้านสืบไป โดยประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการช่วยอนุรักษ์ศิลปะพื้นบ้าน ก่อให้เกิดการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและเสริมสร้างความรู้สู่ชุมชน

บรรณานุกรม

- นนทพร อยู่มั่งมี และรัชชัย ยอดพิชัย. (2551). **ธรรมนิยมพระบรมศพเจ้านาย**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ป.มหาพันธ์. (2540). **ศิลปะการฉลุสลักหยวก**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- ประภา เหวตระกุล. (2551). **ฉบับพิเศษ...พลังรักแห่งราชา พลังศรัทธาของแผ่นดิน. เติลินิวส์**. (18 พฤศจิกายน 2551).
- ผู้จัดการออนไลน์. (2551). **พระเมรุ สถาปัตยกรรมแห่งความภักดี แต่องค์ขัดติยานารี พระพี่นาง**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/Dhamma/viewnews.aspx?NewsID=9510000130833>
- พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). **ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนาจารย์แห่งประเทศไทย.
- ยิ้ม ปัทมยางกูร. (11 เมษายน 2499) **งานถวายพระเพลิงศพพระบรมศพ**. จันทระเกษม เทศาภิบาล, 10: 59.
- วิสา อัครเวศน์. (2552). **รูปแบบเรือนหลวงในจังหวัดจันทบุรี**. ภาควิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ศราวุธ เอี่ยมเชี่ยม. **ธุรกิจศพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เวิร์คพอยท์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- ส่งเสด็จสู่สวรรคาลัย สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์. (2551). กรุงเทพฯ: สยามอินเตอร์มัลติมีเดีย จำกัด (มหาชน).
- สมภพ ภิรมย์. (2539). **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์.
- เสฐียรโกเศศ. (2539). **ประเพณีเนื่องในการตาย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สยาม.
- หมูหิ้นดอทคอม. (2539). **การแกะรูปหนังตะลุง หัวข้อเรื่อง ศิลปหัตถกรรม**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.moohin.com/about-thailand/oldcity/suratahani8.html>
- องค์ บรรจุน. (2551). แหล่งที่มา: <http://blogazine.prachatai.com/user/ong/post/1730>
- _____. (2551). แหล่งที่มา: <http://blogazine.prachatai.com/user/ong/post/1730> www.tungsong.com. (ม.ป.ป.). **การแกะหนังตะลุง**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.tungsong.com/NakhonSri/nakhonsi.asp>
- www.tungsong.com. (ม.ป.ป.). **หนังตะลุง**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: http://www.tungsong.com/NakhonSri/Cultures&Games_Nakhonsri
- <http://www.lannacorner.net/lanna/pic/3749-2.jpg>
- <http://catinthekitchen.exteen.com/20090208/entry>
- <http://gotoknow.org/file/suangranma/view/176543>
- <http://images.google.co.th/imgres>
- <http://ku-iged.project.ku.ac.th/032/banana/images1/imgp0462.jpg>
- <http://mblog.manager.co.th/sazzie/th-38073>

<http://monthai.siam2web.com/?cid=80014>

http://oktravels.blogspot.com/2008/11/blog-post_13.html

<http://pics.manager.co.th/Images/551000014351001.JPEG>

http://research.pbru.ac.th/images/artist_08_04.jpg

http://travel.thaiza.com/%E0%B8%AB%E0%B8%_1212_149164_1212_.html

<http://watlaxanaram.blogspot.com/2008/08/blog-post.html>

<http://www.asa.or.th/?q=node/92854> & <http://www.siamensis.org/board/10192.html>

<http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=pakwan&month=02>

http://www.culture.go.th/pculture/nonthaburi/3_8.html

http://www.culture.go.th/pculture/pathumthani/3_2.html

<http://www.ipe.ac.th/main/view.php?group=40&id=806>

<http://www.lamphun.go.th/news.php?typeid=3>

<http://www.lannacorner.net/lanna/pic/3749-2.jpg>

<http://www.manager.co.th>

<http://www.matichon.co.th/news-photo/matichon/2008/11/p0102141151p1.jpg>

http://www.photoontour.com/SpecialPhotos_HTML/PMother/PVII/SlidePM_716.html

<http://www.siamensis.org/board/10192.html>

<http://www.t-pageant.com/phpbb3/viewtopic.php?f=1&t=101131&p=1380444>

http://www.tungsong.com/NakhonSri/Cultures&Games_Nakhonsri